

A BŰN ÁLTAL A MEGVÁLTÁSHOZ

Lukács György: a magyar tanácsköztársaság népbiztosa, a terror hirdetője, a nagy filozófus és tanító. A század kommunista intellektueljeinek sorsát példázza életének grandiózus és tragikus története*

DANIEL BELL¹

Annak az igézetnek az alapját, amit Lukács György a nyugati intelligenciára gyakorolt, a szokványos emberi gondolkodás és a konvencionális erkölcs elutasításában, egy elit számára alkotott ezoterikus tanban és az ebben az elitben való hitben találjuk. Lukács a végső dolgok utáni, boldoggá-tévő pillanatnak a kábító vízióját szállította. Kívánhat ennél többet egy beavatott?

Az első utalások erre a titkos tanításra a korábban szintén kommunista Franz Borkenau 1939-ben Angliában megjelent könyvében, a *The Communist International*-ban találhatók. Ebben az egyik fejezet foglalkozik az osztrák és a magyar kommunista párt különböző frakcióival, s idéz egy cikket Polányi Károly feleségétől, Duczynska Ilonától, aki maga is a kör „apostoli tagja” volt: „Arra a kérdésemre, hogy egy pártvezető hazudhat-e saját elvtársainak, félrevezetheti-e őket, a magyar kommunisták közt az egyetlen értelmes ember, egy teoretikus így felelt: A kommunista etika elismeri a szükségből elkövetett rosszat, legfőbb kötelességnek tartja. Ezek a legnagyobb áldozatok, amiket a forradalom megkövetel tőlünk, magyarázta. Az igazi kommunista meg van arról győződve, hogy a rossz a történelem dialektikája által jóvá lesz.... – A rossz dialektikus elmélete soha nem került nyilvánosságra. Mégis ez a kommunista evangélium titkos tanításként szájról szájra terjedt, míg végül ez lett az »igazi kommunista« mércéje.”

Ezek a megjegyzések annak idején kevésbé keltették föl a figyelmet, mert rejtve voltak egy obskurus kommunista mozgalom frakcióiról szóló fejezetben. Ez a frakció „egy bécsi kávéházban összejevő hozzávetőleg harminc ember” véleményével

* Megjelent: a hamburgi *Die Zeit* 1992. évi 39. számában (szeptember 18), 77–79. o.; a német szöveget Reinhard Kaiser gondozta. Az írást teljes terjedelmében és szó szerint közöljük. – Szerk.)

¹ A szerző a Harvard Egyetem emeritus szociológiai professzora, tagja az amerikai művészeti és tudományos akadémiának, legismertebb műve: *The End of Ideology*.

foglalkozott. És maga a teoretikus, akit Lukáccsal azonosított Borkenau, a kommunista körökön kívül annak idején gyakorlatilag ismeretlen volt.

Thomas Mann „A varázshegy”-ben Lukácsról, álcázott formában, nyomasztó portrét készített – Leo Naphta alakjában, a zsidó-jezsuita forradalmáréban, aki a liberális Settembrinit azzal ijeszti meg, hogy hideg szívvel támogatja a terrort, mint a kornak a jóban való liberális, ostoba hitétől való megszabadítását szolgáló eszközt. „A proletariátus átvette Gergely munkáját, Gergely istenes lelkesedése él benne tovább, és éppoly kevésbé tartóztathatja kezét a vérontástól, mint ő. Hivatása a terror a világ üdvösségére, hogy az emberiség elérje a megváltás célját, az állam és osztály nélküli Isten-gyermeke állapotot.”

Amikor Settembrini szemére veti a keresztény messianizmusban és a szocializmusban való dualista hitének képtelenségét, Naphta így válaszol: „Ellentétek néha találkoznak.”

Már 1925-ben Arthur Eloesser, az első hiteles Thomas Mann életrajzban utalt rá – amikor megkísérelte „A varázshegy” különböző alakjait élő személyekkel azonosítani –, hogy Lukács bizonyos vonatkozásban Naphta alakjának modellje. Érthető, hogy Mann ezt az összefüggést nem hozta nyilvánosságra.

Leo Naphtának, a „rettenetes teoretikusnak és acélos logikusnak”, ahogyan Eloesser írja, ebben a varázslatos alakjában és Lukács György rejtélyes személyiségében álarcok és arcok könnyen összerosódnak. Lukács-e vagy Naphta, aki mondja: „Jól tudjuk, hogy mit csinálunk, amikor nevelői minőségünkben kételkedést oltunk a lelkekbe, mélyebbet, mint amilyenről szerény felvilágosodásunk valaha is álmodni merészelt. Csak a radikális szkepszisből, az erkölcsi káoszból születhet meg a föltétlen, a szent terror, amelyre a kornak szüksége van.”

* * *

Lukács György asszimilálódott zsidó nagypolgári környezetben nőtt föl, ami Magyarországon az arisztokráciánál alacsonyabb rangot jelentett. Ebből a környezetből, mint számtalan más kozmopolita „kompressziós kamrából” is, igen sok figyelemre méltó egyéniség származott: természettudósok, mint Polányi Mihály, Neumann János, gondolkodók, mint Jászi Oszkár és Polányi Károly, vagy a szociológus Mannheim Károly, a művészettörténész Hauser Arnold és Antal Frigyes. Közülük sokan tartoztak Lukácsnak az első világháború idején Budapesten rendszeresen találkozó „Vasárnapi kör”-éhez.

Kevés olyan gazdag és befolyásos család volt, mint Lukács György apjáé, Löwinger Józsefé. Löwinger Szegeden született egy paplankészítő fiaként, 13 éves korában kimaradt az iskolából, 18 évesen banktisztviselő lett, ötvenévesen pedig az Általános Hitelbank igazgatója, s egyben az egyik legbefolyásosabb ember Ausztria – Magyarországon.

Az anya régi, jómódú kelet-európai zsidó családban született Pesten, de német ajkú. A családból a megelőző kétszáz évben híres talmudtudósok és rabbik

származtak. Lukács családja szinte teljesen asszimilálódott, de György magántanára egy jelentős zsidó családból származott, akinek kantianus fivére a központi zsinagóga főrabbija volt. Lukács György 1885-ben született, 22 évesen az evangélikus egyház tagjává lett, valószínűleg nem intellektuális okokból, hanem megfontolásból.

Löwinger József 1901-től használta a jelentős összegért megszerzett nemesi címet, 1906-ban lett udvari tanácsos, személyes barátság fűzte Tisza Istvánhoz, a szélsőségesen konzervatív államférfihoz és miniszterelnökhöz. Lukács-Löwinger szerepe hasonlított némiképp a zsidó bankár Bleichröder szerepéhez Bismarck mellett. Feszültséget okozott a családon belül, hogy Lukács viszonya anyjához egészen más volt, mint apjához. Miközben apját respektálta, anyját a nagypolgári viselkedés, a formális társadalmi szertartások és matriarchális despotizmusa miatt megvetette, meg azért is, mert szellemileg rest, idősebb bátyját előnyben részesítette. Bátyját, Jánost, aki a második világháború alatt egy német koncentrációs táborban halt meg, Lukács visszaemlékezéseiben soha nem is említette. György azzal kínoztatta anyját, hogy magyarul beszélt vele, olyan nyelven, amit anyja nem értett teljesen.

Mindaddig büszke volt nemesi címére, amíg be nem lépett a kommunista pártba, s addig apja jelentős anyagi támogatásából tartotta fenn magát. De már a gimnáziumban megbabonázta, ahogyan barátja Fülep Lajos írja, a ferences szegénység. Szent Ferenc „abszolút igazsága Lukácsra és néhány barátjára tartós hatással volt”. Fiatal éveiben Lukács, bár a legtöbbször askéta módon viselkedett, három barátjával, a hedonista Popper Leóval, a potyaleső Ernst Blochhal és Balázs [az eredetiben: Balász – Szerk.] Bélával, aki a nők bálványa volt, „misztikus testvéri” kapcsolatot ápolt. A nagy kinyilatkoztatást Nietzschénél, „a kor legnagyobb profétájánál” találták meg. Minden elképzelhető területen, ami Lukácsot érdekelte – irodalmi stílus, erősz, vallás, sorskérdések –, Nietzsche műveihez nyúlt, és *in imitatione dei* módon tömött bajuszt is növesztett. Ezekben a barátságokban önmegvalósításról volt szó, s a résztvevők a saját démonukat – Lukács Faustot, Balázs pedig Don Juant – játszották el.

Fordulópontot jelentett Lukács fiatal éveiben heves rajongása a festőnő Seidler Irma iránt, aki „lelkének úrnője” volt, akit idealizált, de erotikus vonatkozásban távolságtartó volt. Otto Weininger nézetének megfelelően Lukács a férfiban látta a teremtmény lényt, az asszonyban viszont csak a pusztát természetet. Irma azonban megzavarta. Lukács iránti kielégítetlen szerelme miatt, és megalázva attól, ahogyan Balázs szexuális vágyainak áldozatává lett, 1911-ben öngyilkosságot követett el.

Lukács, megrendülve a bűntudattól és a kínzó gondolattól, hogy nagy bűnt követett el, a kiutat Dosztojevszkijnél találta meg, aki a minótauroszi labirintusban az Ariadné-fonalat jelentette számára. Dosztojevszkij arra tanította, hogy a tisztességes élet föltételezi a tisztaságot és becsületességet, de csak a bűn által juthatunk el a föloldozáshoz.

Lukácsot éveken át foglalkoztatta a tisztaság és a bűn problémája, és kísérteties ösvényeken vezette el őt ama temetőkbe, ahonnan soha többé nem tért meg. Dosztojevszkijtől kettős igazságot tanult: az intézményekkel szembeni és a lélekkel szembeni kötelességet. Az elsőt nem fogadta el, a másodikat pedig önkényesen alkalmazta. Éveken át küzdött a témával, hogy Dosztojevszkijről írjon, egy etikai rendszerről, ami a miszticizmust a forradalmi terrorral, a kárhozatot a megváltással egyesítette volna. Végül is föladta a dolgot, a kéziratot elhelyezte egy heidelbergi széfben, amit csak halála után lehetett kinyitni.

Ha ez a miliő valamilyen hangulatot egyáltalán magán viselt, akkor az az aggodásé volt. Ennyi idő elteltével nehéz kideríteni, hogy mennyire kell komolyan venni a sablonos fölkiáltást, amely a mindent átható aggodásból tört elő: „Mennyire megvetendő a groteszk, nyárspolgári lélek. Mennyire gyűlölöm ezt az életet” — írja Lukács a följegyzéseiben.

Firenzében, 1911–12 táján, ahol *A Szellem* c. folyóiratot Fülep Lajossal kiadta, vagy az elkövetkező heidelbergi évek alatt, amikor Simmelnél tanult és bejáratos volt Max Weber társaságába, Lukács a bohémabb életmóddal kacérkodott (barátaival megosztotta nőismerőseit), de egyidejűleg komolyan foglalkozott az esztétikával, amely számára a profán, megvetendő világgal szemben menedéket jelentett. De melyik úton is haladjon?

Az egyik irány Stefan George körmönfont, illatosított esztéticizmusa volt, aki magát az ifjúság kultuszában a költészet, a szépség és a homoerotikus idealizálás mellett kötelezte el. Hellász-képe Hölderlin esztéticizmusából származik, egész magatartását meghatározta a szellem nemességében való hite.

Ez a világ, bármilyen vonzó is volt, a zsidók számára zárt világ maradt, még akkor is, ha ahhoz a generációhoz tartoztak, amely elsőként használhatott nemesi előnevet. Ennek a generációnak gyökereitől megfosztott gyermekei szülei világával megszakítottak mindenfajta kapcsolatot. A zsidóság közülük csak egyeseknek, Franz Rosenzweignek, Martin Bubernak, Gerhard (Gershom) Sholemnak (akinek kommunista lett a fivére) volt az útja. De ez az út az európai kultúra klasszikus hagyományaitól, amit Lukács és számos kortársa magáévá akart tenni, messzire vezetett.

A korosztály kulturális orientációhiánya nyomán, sokuk számára az elidegenedés ideája a misztikába vezetett, s őrangyalaik azok a szerzők voltak, akik ezt a szenvedélyt egy vallásos jellegű nyelvben fejezték ki — leginkább Dosztojevszkij és Kierkegaard. Természetesen nem istenkeresőként voltak vallásosak, hanem egy olyan istenséget kerestek, amelyben az én az abszolútummal egybeolvad.

A heidelbergi években közzétett két esszéketben (*A lélek és a formák* és *A regény elmélete*) újra és újra fölbukkan a jelen élet lélektelensége, amit csak az esztétikus forma képes legyőzni. Az esztétikumot az elidegenedés nem érinti, autonóm értékszféra, az ideális lét világa. A művész ezt konkrét képekben valósítja meg, de értelme a formában jelenik meg, s ennek megfejtése a filozófiai kritika föladata.

Az eposz volt az ősi forma, a homérosi világ, amelyben a lélek nem volt tudatában semmiféle meghasonlottságnak maga és a világ között, a „közösség” organikus világa, amely mit sem tudott az elidegenedésről. Ez figyelemre méltó példa volt a klasszikus marxi ideológia számára, jellemző a német romantikára, amely az antik görög rabszolgaságról nem vett tudomást. A *regény elméletében* azt írja Lukács, hogy meg lehetne újítani az eposzt, akkor, ha a valóság ismét „naivan megélt magátólértődőség” lenne, ha mint egy „új és lekerekített totalitás” lenne megtapasztalható, amelyben „megosztott realitásunkat” úgy győztük le, ahogyan a természet világát magunk mögött hagytuk.

A totalitás motívumához Lukács hozzáfűzi a történetiség ideáját. Amint Lee Congdon megjegyezte, Lukácsot megbabonázta az a történelemfilozófia, amit Fichte a *Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters*ben fölvezetett, két évvel azelőtt, hogy megjelent Hegeltől *A szellem fenomenológiája*. Lukács átvett Fichtétől egy fogalmat és azt vezérmotívumként alkalmazta könyvében (1914–15), ahol az utolsó oldalon azt írja, Fichtével összhangban, hogy a „kiteljesedett bűnösség korában” élünk, és csak Dosztojevszkij műveiben (aki „nem regényeket írt”) található egy új kor csábító víziója.

Fichte nézete az volt, hogy minden kornak el kell érnie mélypontját, mielőtt eljön a következő korszak. A Magyarországról emigrált Sinkó Ervin író (regényében, az „Optimisták”-ban fölbecsülhetetlen értékű forrásra bukkanunk a Magyar Tanácsköztársaság idejéről) számol be róla, hogy Lukács gyakran mondta Fichtéről: „ő az, ... aki azt mondta, hogy az emberiségnek ahhoz, hogy igazolja létét, keresztül kell mennie a vétkesség korszakán. Ma eljött ez a kor, és aki elmulasztja, hogy engedelmeskedjen a kor parancsának, az nem a bűnt utasítja el, hanem az ebből kivezető egyetlen utat.”

Paul Tillich egyszer azt írta, hogy az esztétika területén „feszültség uralkodik a formabontás és a formarombolás közt, amin a démoni alapszik”. Az elidegenedés megszüntetésére irányuló törekvésben a démoni a tagadás eszközévé válik „az abszolút valóság hiábavaló keresése során”, amely a démoni hatalmakkal szembeni esztétikai távolságot és ellenállást meg kell hogy világítsa.

Ennélfogva Lukács György rendkívüli jelentősége a modern intelligencia történetére nézve abban áll, hogy tudatosan elsőként – tudta ugyanis, hogy az „ésszerűtlenség szakadéka” fölötti ugrás veszélyeket rejt magában – az esztétika területéről átváltott a forradalmi politikára, és ráadásul magával hozta a démoni hatalmakat. A démoni, mondhatjuk, Hegel „világsszellemének” ellenpárja.

* * *

Röviddel a magyar kommunista párt megalakulása után, 1918 decemberében, ezzel a címmel hozott Lukács nyilvánosságra egy tanulmányt: „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma”. Ebben fölvetette a kérdést, hogy elnyomással fog-e a forradalom végződni. Ha a kérdésre igennel válaszolunk, akkor „a rosszat

rosszként, az elnyomást elnyomásként, az új osztályuralmat osztályuralomként kell meghatározni”. Razumihinnak a „Bűn és bűnhődés”-ben kifejtett véleménye szerint, ha lehetséges hazugsággal eljutni az igazságig, akkor létezhet egy hit, amely hasonló a „credo quia absurdum est”-hez. Lukács szerint „e sorok szerzője ezt a hitet nem tudja osztani, és ezért a bolsevista pozíció gyökereiben egy föloldhatatlan morális problémát lát”.

Egy héttel később Lukács belépett a kommunista pártba. Kierkegaard-hoz hasonlóan megtette az ugrást a hit szakadéka fölött, ami „az ember teljes egzisztenciájának metamorfózisához” vezet, ebben az esetben a politikához, ami mintegy eszkatologikus módon a politikai morál virtuózainak egész csoportját teremtette meg, akiknek élete állandó váltakozásban telt bűn és megtisztulás közt, s akik állandóan abban a szörnyű bizonytalanságban éltek, hogy életük végén vajon megváltás vagy kárhozat lesz-e osztályrészüik.

De Lukács léptei mögött nem Regine Olsen [az eredetiben: Olson – Szerk.] állt, mint Kierkegaard-nál, hanem egy félbolond orosz forradalmárnő, Jelena Grabenko, aki Lukács első felesége lett. Lukács 1913-ban ismerte meg ezt a kicsi, temperamentumos, lázban égő asszonyt. Az orosz eszer párt egyik terrorista csoportjának volt a tagja. Egy alkalommal egy kölcsönvett csecsemőt vitt magával, hogy így rejtse el egy bombát.

Balázs Béla a naplójában ezt írta Jelena Grabenkóról: „Csodálatos példája a dosztojevszkiji figuráknak. Minden története, minden ötlete, érzése Dosztojevszkij fantasztikus fejezeteiből is származhatna. Terrorista volt, éveket töltött börtönben. Az iszonyú munkában idegeit, gyomrát és tüdejét tönkretette. Most beteg és fáradt.” Jelena a szent szajha, Szonja hasonmása volt, a promiszkuításhoz-és a bohém élethez való vonzódásában Lukács számára. És a család legnagyobb megdöbbenésére Lukács feleségül is vette.

A házasságból egy valóságos groteszk alakult ki. Heidelbergben beköltöztek egy házba, s hamarosan kibontakozott a *ménage à trois*. Jelena festett és zongorázott; Lukács ágyazott és mosogatott, Jelena szeretője, a zongorista Bruno Steinbach dühös léptekkel járkált föl-alá és alkalmilag Jelenát verte. Hamarosan mindhármuk idegei annyira fölmondták a szolgálatot, hogy a pszichiáterként praktizáló Karl Jaspershez jártak kezelésre. Lukács az idegállapota miatt fölmentést is kapott a katonai szolgálat alól.

De Jelena megismertette Lukáccsal az eszer párt terrorista-vezérének, Borisz Szavinkovnak az írásait is, aki 1909-ben V. Ropsin álnéven jelentette meg „A fakó ló” című művét, amely sok szempontból János Apokalipsziséval csengett egybe. Ropsin a terrorizmust szerelmi aktusnak tartotta, olyan tettnek, ami Krisztus föltámadásához hasonlóan „a szocializmusba és a földi paradicsom kezdetébe” torkollik.

A részlet, amit Jelena lefordított, Lukács „megtérésének” fordulópontja volt. Röviddel a pártba lépését követően megjelent *Taktika és etika* c. tanulmányban igazolta Lukács, hogy az egyén „a fensőbb ideák oltárán saját kisebbrendű énjét föláldozza”, hogy „a világtörténelmi helyzet parancsának” megfeleljen. Az írás

Szavinkov tételeire való utalással záródik: „gyilkolni nem szabad, feltétlen és megbocsáthatatlan bűn, de elkerülhetetlenül szükséges; nem szabad megtenni, de meg kell tenni. Más szavakkal: csak annak gyilkos tette lehet — tragikusan — erkölcsi, aki tudja, megingathatatlanul és minden kétséget kizáróan tudja, hogy gyilkolni semmi körülmények között sem szabad.”

* * *

A Dunai Monarchia összeomlását követően Magyarországon gróf Károlyi Mihály vezetésével demokratikus kormányzat alakult. A kommunista párt, amit az orosz fogságból hazatért Kun Béla 1918-ban alapított, kinyilvánította ellenzékiiségét. A párt lapja, a *Vörös Újság*, amelynek Lukács is dolgozott, a proletárforradalomra szólított föl, és azt hirdette, „hogy a proletariátusnak joga van a burzsoáziát fölakasztani és eltemetni”.

A Károlyi-kormány, hogy a növekvő erőszakot ellenőrzése alatt tudja tartani, a párt központi bizottságának többségét, így Kun Bélát is bebörtönözte. Helyüket egy új központi bizottság foglalta el, Szamuely Tibor és Lukács vezetésével. Kun tudta nélkül nekikezdték a fegyveres fölkelés előkészítésének. Rodney Livingstone így ír erről: „Általános sztrájkkal kellett volna kezdődnie, ezt követte volna a fegyveres fölkelés, polgári túsok szedése és a budapesti lumpenproletariátus háromnapos uralma. Ezután a párt helyreállította volna a rendet és proletárköztársaság jött volna létre.”

A fölkelés nem következett be, mert az Antant-hatalmak nyomása Magyarország területi integritásával kapcsolatban a Károlyi-kormány bukásához vezetett. A szociáldemokraták és bolsevisták egyesülése, amit Kun a börtönből irányított, a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltását eredményezte. A korszakellenre mindig éberén ügyelő Lukács írt egy tanulmányt „Párt és osztály” címmel, amiben megmagyarázta ezt az egyesülést. „A pártok megszűntek — csak egységes proletariátus van: ez ennek az egyesülésnek a döntő elméleti jelentősége. A magyar forradalom megmutatta, hogy ez a forradalom proletár testvérharc nélkül lehetséges. Ezzel a világforradalom mindig előrehaladottabb állapotba jut.” A Magyar Tanácsköztársaság 133 napig tartott. Bár nem fölkeléssel, hanem békés megállapodás révén jött létre, de élharcosai, az úgynevezett Szamuely-kommandósok bejárták az országot és terjesztették a terrort. Lukács közoktatásügyi népbiztos-helyettes (a valóságban azonban vezető) lett, és föladata a „lelkek forradalmasítása” volt. Létrehozta a szellemi termékek nemzeti tanácsát. A könyvkereskedéseket becsukták, helyettük könyves asztalokon helyezték el a könyveket, amelyeket a nyilvános gyűléseken árúsítottak. Eltörölték a szerzői jogot, az írók havi fizetést kaptak kategóriába sorolásuk szerint, amit egy különbizottság határozott meg. Államosították a színházakat, az igazgatókkal köölték, mit nem játszhatnak (pl. magyar operetteket). A gyárakból kivezényelt magyar proletárokkal biztosították a színházakban a teltházat. Ez addig hízelgett

is a színészeknek és direktoroknak, míg vidékre nem vezényelték őket – akkor aztán sztrájkba léptek. Erre Lukács bezárta a színházakat, azzal az ürüggyel, hogy nincs papír a programfüzet elkészítéséhez.

Melyik misztagóg nem álmodik katonai hatalomról? Lukács az ötödik hadosztály politikai biztosa lett. Eörsi Istvánnal folytatott utolsó beszélgetésében így emlékezett: „Én jelentkeztem erre a munkára, és Tiszafüredre küldtek, ahol védekező hadállásban voltunk. Tiszafüred védelme nagyon rosszul sikerült, mert a pesti vöröskatonák egy puskalövés nélkül elszaladtak, és ezzel a másik két zászlóalj, mely hajlandó lett volna tisztességesen védeni Tiszafüredet, szintén nem védhette állásait, úgyhogy a hátuk mögé kerültek a románok, és Tiszafüred elesett. Akkor én nagyon energikus módon állítottam helyre a rendet, amennyiben amikor átmentünk Poroszlóba, összehívtam egy rendkívüli hadbíróságot, és ennek az elszaladt zászlóaljnak nyolc emberét ott a főtéren főbelövettem. Ezzel a rend ott nagyjából helyreállt...”

És melyik az a politikai biztos, aki ellenáll a kísértésnek, hogy beszédet mondjon? Térdnadrágban, zöld harisnyában, nehéz turistabakancsban beszélt Lukács a kimerült csapatoknak: „Az ifjúságnak, önöknek a terror kell, a terror mint olyan. Ezt kívánják, ezt fogják megvalósítani. Ha lehet vért ontani, s ki vitathatná az utóbbit, akkor szabad vért ontani.” [Lengyel József nyomán. – Szerk.]

Az eszkatologikus révület után jön az ébredés. Budapest előtt az ellenforradalmárok csapatai jelentek meg. Kun Bélának Leninhez intézett utolsó segélykérése válasz nélkül maradt, így 1919. augusztus 2-án Kun kapitulált. Vezetésével a legtöbb kommunista népbiztos fölszállt egy diplomáciai védettséget élvező vonatra Bécs felé. Lukács azt a parancsot kapta, hogy Korvin Ottóval hátramaradva „vezessék” a pártot az illegalitásba. Amikor Korvint letartóztatták, majd halálra ítélték, Lukács a menekülést választotta. Az Eörsivel folytatott beszélgetésben erre így emlékezik: „Egy ... Mackensen-hadseregbeli főhadnagyot vesztegetett meg a családom; azzal utaztam ki, mint az ő sofőrje, de minthogy vezetni nem tudtam, fölötöztük a karomat, mintha szerencsétlenség ért volna útközben, és a tiszt vezette az autót. Ez az igazság, ez az ügy tiszta üzlet volt.”

Az újkori politika kezdetén, ahogyan Karl Mannheim mondta az *Ideologie und Utopie*-ban, „az újrakeresztelők orgiasztikus chiliazmusát” találjuk, amelyben az újrakeresztelők bevették Münster városát és tűzzel-vassal hirdették Isten országát a földön. Talán Lukács alakja lebegett Mannheim előtt, amikor ezt írta: „A chiliaisztikus számára az abszolút megélés a jelen kezdőpontja, ahol az, ami korábban belül volt, felszínre tör, és az egy csapásra megváltozott külvilágot hatalmába keríti.”

A liberális Jászi Oszkár egy valamivel később írt, figyelemre méltó elemzésében három típusát különbözteti meg a forradalom vezéreinek: először is a leninistákat, a politikai manipulátorokat, akiknek közömbös, hogy a proletárok az ő oldalukon állnak-e vagy sem, céljuk a diktatúra. Kun Béla ezek közé tartozott. A második csoport „őrült, pszichikailag kiegyensúlyozatlan emberekből állt, akik bosszúra

szomjaztak, az öldöklés megszállottjai voltak, a véráldozatot követelő jakobinus hajlammal". Szamuely ezt a típust testesítette meg.

És a harmadik csoport: ez a „metafizikus generáció, vallásos, vagy igencsak misztikus lelkek” bizarr keveréke, akik a német idealizmusban és etikai rigorizmusban gyökereztek. A kapitalizmus és a háború borzasztó bűneinek láttán fölfedezik az irgalmatlan erőszakban a gyógyulás egyetlen lehetséges útját.

A legjobban ezt az egészet talán Max Weber fogta föl. „A politika mint hivatás” vége felé, 1918-ban, hosszú, meglehetősen száraz, a pártokról és a politikusokról szóló fejtegetés végén hirtelen föllobbant szenvedéllyel jelentette ki: „A valóság világában persze újra és újra azt tapasztaljuk, hogy az érzület-etika híve egy csapásra chiliasztikus prófétává válik. Azok például, akik »az erőszakot megszelídítő szeretetről« prédikáltak, a következő pillanatban többnyire erőszakra szólítottak fel, az utolsó erőszakra, amely elvezet oda, ahol megsemmisül minden erőszak. A korai keresztények is jól tudták: a világot démonok kormányozzák, és aki politikára adja a fejét — ami azt jelenti, hogy a hatalom, az erőszak eszközhöz nyúl —, az diabolikus erőssel szerződik, és cselekvésére nem igaz az, hogy a jó csak jóból származhat, a rossz csak rosszból, hanem gyakran épp az ellenkezője áll fenn. Aki ezt nem látja be, az politikailag valójában kisgyerek. ... a történelem materialista értelmezése szintén nem tetszés szerint igénybe vehető taxi, amelyet azonnal meg kellene állítanunk, ha a forradalom erőivel találkozunk.”

Weber nem említett nevet. Vajon Lukácsra gondolt-e annak idején? Ma már tudjuk, hogy igen.

* * *

Lukács keveset olvasott Marxtól (és amit olvasott is, vulgármaterializmusként elutasította); Lenintől szintén nem olvasott sokat. Lukács az anarchoszindikalista Szabó Ervin befolyása alatt állt, aki Marxtól és Engelst fordította magyarrá. Valójában az első radikális csoportok élén, amelyek a Kominternhez csatlakoztak, nagyrészt szindikalista vezetők álltak, mint Nagy-Britanniában Jack Tanner, az Egyesült Államokban Billy Haywood, éppígy a francia Alfred Rosmer és az olasz Bordiga.

Lenin az egészet mint saját véleményének és az orosz párt valamennyi tag által elismerendő autoritásának megkérdőjelezését tekintette. „A »baloldaliság« a kommunizmus gyermekbetegsége” című írásában 1920-ban megsemmisítő támadást intézett a spontaneitás teoretikusai ellen, akik azt hiszik, hogy a forradalom forradalmi lendülettel kirobbantható. A brosúra elsősorban a hollandi marxista Herman Gorter ellen irányult, de Lukács ellen is, aki annak idején ugyan mint pártvezető alárendelt szerepet játszott.

Ez volt tehát a háttér a *Történelem és osztálytudat*nak, ami a szerző számára kivívta a marxizmus egyik nagy gnosztikus tanítója rangját. Sajnos, Kadarkay Árpád a Lukács-életrajzában (*Georg Lukács: Life, Thought and Politics*, Blackwell)

ennek a könyvnek a bemutatásakor szinte révületbe esett. Így írt: „ellentmondásosan ragyogó technikája, intellektuális lendülete és szenvedélye kézenfekvővé teszi az összehasonlítást Machiavelli *A fejedelmével*. Azonnal mint a marxizmus klasszikusát ismerték el.” Ebből semmi sem igaz. A könyvet nem ismerték el azonnal, és 1924 után, amikor Lukács Moszkvában a könyvtől elhatárolódni kényszerült, alig beszéltek róla. A Machiavellival való összehasonlítás teljesen téves, mert a *Történelem és osztálytudat* sem nem a politika kézikönyve, sem nem aforizmák pregnáns gyűjteménye, hanem terjengős, átláthatatlan szöveg.

Mindazonáltal a *Történelem és osztálytudat* az annak idején már megkopott marxista elméletnek új ragyogást kölcsönzött, amennyiben a proletártudat új elméletét vázolta föl. A marxista materializmusban, mindenekelőtt Engels verziójában, a társadalom két síkból tevődik össze: a gazdasági alapból és az ideológiai (politikai, jogi, kulturális) felépítményből. Az anyag elsőbbséget élvez az eszmével szemben, az anyag dialektikusan mozog, és ennek következtében a megismerés az anyagi gyakorlat visszatükrözése. Ezt a szemléletet fejtegette tovább Lenin a *Materializmus és empiriokriticizmus* egyszerű képmás-elméletében, aminek az lett a következménye, hogy a Szovjetunióban Einstein relativitáselmélete és a kvantumelmélet tiltott volt, és tanítani sem lehetett.

Lukács ezt a mechanikus gondolkodást elutasította, és egy új filozófiai alap megteremtésén fáradozott. Mondhatjuk, hogy három motívum képezte a megfontolás vázát. Egyik a hegelianizmus kulcsszava, a „totalitás” fogalma volt. Lukács megkísérelte a hegeli gondolkodást fölújítani, elutasította a természet dialektikáját és a gazdaság elsőbbségét. Hegel a fenomenológiájában kidolgozott a tudat fejlődéséről egy elképzelést, kezdve a fogalom belső adottságán ennek fogalmi megjelenéséig, kiterjedt összefüggésként, mely hasonló a több kamrára oszló csigaházhoz: a gazdaság mint a természet tárgyi megjelenése; a polisz vagy a közösség mint a társadalmi élet összekapcsoló elve; a vallás mint a mítosz, az esztétika és az erkölcs alapja, és a gondolkodás mint a szellem őslénytana. A történelem Hegelnél az öntudat kibontakozásának folyamata, melynek során a korszakokban egymással összekapcsolódó elemek dialektikusan mindig magasabb fokra jutnak, olyannyira, hogy a történelem végén az objektumnak és a szubjektumnak, a természetnek és a történelemnek az elidegenedett szakadékát az ész diadala legyőzi. A történelmi szubjektum, az erő, amelyen át a világszellem működik, Lukács számára nem a hegeli „világtörténeti individuumot” jelentette, amely a régi társadalom struktúráit megszünteti (Nagy Sándor, Caesar, Napóleon), hanem a proletariátust.

A második motívum az eldologiasodás ideája volt. Eldologiasodás minden olyan folyamat, amelynek során tárgyak és emberek „dologivá” válnak, s ezáltal elvesztik azt a képességüket, hogy identitásra tegyenek szert. Az eldologiasodás Lukácsnál az elidegenedés legfontosabb formája volt. Egy olyan fogalom, amely Marxnál a fejlődése során mindig jobban és jobban naturalista fölfogásban oldódott föl. Az elidegenedés négy fajtája helyett a *Párizsi kéziratok* ban, később a kizsákmányolásról állította, hogy az a hatalom gazdasági forduló- és sarokpont-

ja. Az eldologiasodás fogalmát, ami Georg Simmel *Philosophie des Geldes* című művének az elidegenedéssel és a racionalizációval foglalkozó fejezeteiből ered, Lukács fölhasználta a gondolkodás eldologiasodásáról és az osztály meghatározottságáról való megfontolásaihoz.

Lukács könyve hatására — amivel párhuzamosan Max Scheler, egyik művében, hasonló megfontolásokat fogalmazott meg —, ily módon a tudásszociológiában pezsgés indult meg, mindenekelőtt Karl Mannheimnél (aki Lukácsnak többet köszönhetett, mint amit elismert). A tudásszociológia alapja az a föltevés volt, hogy megfogalmaz egy meghatározott gondolkodásmódot mint ideáltípust, és aztán ezt egy társadalmi csoportnak tulajdonítja. Így tulajdoníthatta Lukács a proletariátusnak az osztálytudatot — ámbár ez a társadalmi osztály ennek még nem volt teljesen tudatában.

Ha a különböző társadalmi csoportoknak vagy direkterben: a különböző társadalmi osztályoknak eltérő gondolkodásmódot tulajdonítanak, hogyan lehetséges akkor autentikus tudás és ideológia között különbséget tenni? A pozitivistá empirikus tudomány a kísérletre, a verifikációra (vagy Poppernél a nem-falszifikációra) való utalással válaszol. Azonban a marxista szociológia szerint ez figyelmen kívül hagyja egyrészt a tudósok perspektíváit és osztályérdekeit, másrészt azt a belső folyamatot, amelynek során az igazságot megtaláljuk.

Itt jelenik meg a dialektika. Hegel számára a jelenvaló, a létező, az aktuális nem az igazi valóság, mert ez tökéletlen. A valóság csak a tudat tökéletességében van adva, a történelem végpontján.

Hegelnél a világszellem meghatározott síkon, a „nemzeteken” keresztül hatott, de az ilyen történelmi elszigeteltségből hiányzott minden immanens egység, amely a történelmet az egyetemesség felé tudta előrevinni. Lukácsnál a történelem befejezettsége természetesen kapcsolódott a proletariátus sorsához, és az igazság ennek megfelelően egy osztály igazságát jelentette.

Mindebben kétségtelenül sok intellektuális merészség rejtett, amely egy Leo Naphtához is méltó volt, amennyiben nevezetesen a *gyakorlathoz kényszeríti az elméletet, a gyakorlat követeli ezt*. A gyakorlat nem képes az elméletet módosítani, mert önmagában is korlátozott és a véletlentől függő. Csak az elmélet tartalmazza az igazságot. És itt egy ugrás Leninhez: Lukács a pártot, amely megfejtja a történelem értelmét, az igazság forrásává teszi. A kommunista pártnak, így Lukács, független szervezetként kell léteznie, „hogyan ezzel a proletariátus saját osztálytudatát történelmi alakzatként közvetlenül megpillanthassa”.

A párt totalitás, amely „az eldologiasult megosztottságot a nemzetekben és a hivatásban a cselekedetek által transzcendálja. Vaskemény diszciplinája és ... a totális odaadás elvárása félrevonja az eldologiasultság fátylát, amely az egyén öntudatát a kapitalista társadalomban elködösíti.” Mint a történelem eszköze, megköveteli, hogy valamennyi tag „teljes személyiségét és létezésének teljességét a párt szolgálatába állítsa”.

* * *

A Magyar Tanácsköztársaság bukása után Lukács még több mint ötven évet élt. Generációjának csak kevés tagja szerzett olyan rendkívül sok tapasztalatot, mint ő. Ennek oka, hogy igen sokan áldozatul estek vagy a Szovjetunióban lezajlott nagy tisztogatásoknak, vagy a második világháborút követő kelet-európai kisebb tisztogatásoknak.

A húszas éveket Lukács nagyjából Bécsben töltötte. Részesen volt az emigrációban működő pártokra általában jellemző kicsinyes frakcióharcoknak, amelyek során a tagok mást se tesznek, mint kölcsönösen felróják egymásnak a múlt hibáit.

Lukács a parányi magyar párt központi bizottságából és a Bécsben megjelenő *Kommunismus* szerkesztőségéből is kiszorult. Ezekben az években csak egyszer, 1928-ban avatkozott bele a politikai életbe. A Magyar Kommunista Párt kongresszusára előterjesztette az ún. Blum-téziseket (a földalatti mozgalomban a Blum fedőnevet viselte), amely a Kun Béla frakció taktikáját elmarasztalta, valamint a szociáldemokratákkal és a parasztokkal létrehozandó népfrontot javasolt a Komintern balos forradalmi irányzata helyett, amely abból a vélekedésből indult ki, hogy a kapitalizmus előrelátható gazdasági válsága egyben a kapitalizmus „végső” stádiumát is jelenti. A Blum-tézisekre Lukács mindig büszke volt, és egy a *New Left Review*-ban (halála után) megjelent interjúban azt nyilatkozta: „A Blum-tézisek utóvédharc volt a Harmadik Internacionálé szektásságával szemben, amely ragaszkodott ahhoz a tézishoz, hogy a szociáldemokrácia és a fasizmus ikertestvérek.” A Komintern egészen másként gondolkodott. Neil McIness, kiváló könyvében, a *The Western Marxist*-ban azt írja, hogy a Blum-téziseket mint „egy jobboldali elhajló, antileninista, fél-szociáldemokrata, a Magyar Kommunista Párt likvidátora műveként támadták. Blum nem ismerte fel, hogy a szociáldemokraták szociálfasiszták lettek, és hogy a bolsevisták számára eljött az idő, hogy a demokratikus illúziók ellen harcoljanak.”

Lukácsot Moszkvába rendelték, s ott is maradt 15 éven át, egészen addig, míg a háború befejezését követően vissza nem tért Budapestre. Valószínűleg a Moszkvában töltött évek voltak életének legnyomasztóbb, legmegalázóbb éveit. De túlélte. A legtöbb vezető emigráns, akik annak idején Moszkvában voltak, nem élte túl ezt az időszakot, többek között például a lengyel kommunista párt egész vezetősége, Kun Béla és más magyarok, sok német kommunista, mint Heinz Neumann és így tovább, és így tovább. A túlélés szerencse dolga volt, protekciótól, a múltban gyökerező kapcsolatoktól függött. Kun Béla annak idején Zinovjevvel szövetkezett, ezért Lukács, mint ellenlábasa, Sztalin támogatását kereste. Sztalin fanatikus filozófusai, mint Judin, támogatták Lukácsot.

És Lukács tudta, hogyan kell tétet hajtani. Amit a Kommunista Akadémia filozófiai bizottsága előtt végrehajtott, az Morris Watnick szerint „az önmegalázás olyan aktusa volt, amelynél származásabbnak aligha láthatták őt az életben – nem takarékoskodott a szavakkal, hogy a közönséget meggyőzze rendíthetetlen ortodox voltáról”.

A moszkvai évek, amelyekről barátja, Sinkó Ervin azt írja hogy „tátongó szakadék a társadalmi valóság és az etikai érzékenység között”, Lukács számára

(Kadarkay szerint) „életének legharmonikusabb évei voltak”. Ez vajon ironikusan értendő? Az ebből az időből származó valamennyi írása kettős igazságokat és másodfokú hazugságokat tartalmaz. Megőrizte a távolságot az emigránsköröktől, csak olykor-olykor találkozott Varga Jenővel, aki a világgazdasági kérdések legkiválóbb marxista szakértője volt. Az *Internationale Literatur* c. folyóiratnak dolgozott, s leginkább a realizmusról és külföldi regényekről írt. (Oroszul soha nem tanult meg.) Ennek az időszaknak legjelentősebb munkája, a *Történelmi regény* foglalkozik a történelmi tudatosság kibontakozásával az irodalomban. Walter Scott regényeit tekinti az irányzat első megjelenésének. Balzacot és Tolsztojt a realizmus két legjelesebb képviselőjének tartja. A realizmust olyan törekvésnek határozza meg, amely a társadalomból és a történelemből átfogó tudatosságot fejleszt ki. Egyidejűleg ez a könyv a „demokratikus humanizmus”-ról zeng dicshimnusz, s különösen magasztalja az olyan szerzőket, mint Lion Feuchtwanger, Romain Rolland, Heinrich Mann, akik valamennyien támogatták abban az időben a Szovjetuniót.

Akárcsak Brecht a tandrámaiban, Lukács is mindig elismerte, hogy az egyénnek föl kell áldoznia szabadságát a magasabb ügy érdekében. De azt is, hogy két nyelven kell beszélnie. Amikor Brecht a „Der Jasager”-t („Aki igent mond”) egy régi japán no-játék alapján megírta, amelyben egy ifjú, mivel barátai nem tudják megölését megakadályozni, velük azonosulva, a cselekedettel egyetértő álláspontra helyezkedik, akkor ebben akár a porosz erények: engedelmesség és fegyelem védőbeszédét is fölfedezhetjük. Brecht azután írt egy új szövegváltozatot is „Der Neinsager” („Aki nemet mond”) címmel, s kijelentette: „Nem kell föltétlenül B-t is mondania annak, aki A-t mondott.” Lukács mindig A-t is és B-t is mondott. Azonban világos, hogy Lukács mindig vágyódott, egy bizonyos pszichikai és filozófiai síkon, a totalitás után, s elfogadta az egyértelműség hiányát, mely ezt föltételezte. Kadarkay megjegyzi: „Amikor Lukács így a dialektikába öltöztette, maga igazolta a sztalinizmusát.” És visszatekintve Lukács moszkvai éveire, Isaac Deutscher arra a következtetésre jut, hogy Sztalin-tisztelete, behódolása a sztalinizmusnak „valóságos” volt.

A Szovjetunióban a tisztogatások során a magyar emigránsok 80 %-át megölték. Lukács barátja, Johannes (R.) Becher, aki az Ulbricht-rezsimben keletnémet kultuszminiszter lett, többször is öngyilkosságot kísérelt meg a Szovjetunióban. És Lukács mostohafia, Jánossy Ferenc, aki a szeretett feleségnek, Gertrúdnak volt a fia, „szovjetellenes tevékenységért” került börtönbe, s szintén öngyilkosságot kísérelt meg – túlhűtötte magát – egy szovjet munkatáborban.

Amikor 1945 áprilisában Lukács hatvanadik születésnapját ünnepelték, ő arra készült, hogy az új parlament tagjaként visszatérjen Magyarországra. Bizalmasan közölte Varga Jenővel, hogy milyen kínos lenne hazatérnie, miközben fia munkatáborban van. Két hét múlva Jánossy újra otthon volt. Később így írt erről:

„Varga azt mondta, hogy csütörtökönként Berijával bridzsel. A következő alkalommal szóbahozza az ügyemet. Ez egy nagyon jó bridzsparti kellett legyen a Kremlben.”

* * *

Lukács infernója a menny és a pokol közti végtelen keringés volt a kétely mezején. A budapesti egyetem esztétikai tanszékére 1945-ben hívták meg. Egy régi víziójára való visszapillantásban jelentette ki, hogy az ókorban a képzőművészet és az irodalom a társadalmi élet integráns része volt, s ezért a kommunista társadalomban is arra kell törekednie az irodalomnak és a képzőművészetnek, hogy „az embert mint társadalmi lényt” ábrázolja. Amikor öreg barátja, Fülep Lajos, akivel Lukács az első folyóiratát, *A Szellem* et közösen adta ki, némileg meglepve azt írta Lukácsnak, hogy ott, ahol most él, a nép nem támogatja a kommunistákat, Lukács azt válaszolta: „A történelem dialektikája azt bizonyítja, hogy az, ami szubjektív alapokon történik, objektív tényvé lesz.”

Rajk László magyar belügyminisztert 1949. május 30-án letartóztatták. Kevéssel utóbb aláírt egy kézírásos vallomást, amelyben beismerte, hogy Titóval konspirált Sztalin ellen. Megkezdődtek az új tisztogatások. (Párizsban Julien Benda, aki korábban egyszer már elítélte a *clercs* bevonását a politikába, cikkben helyeselte Rajk halálos ítéletét.)

Ha Rajk esete figyelmeztetés volt a pártnak, akkor Lukács bírálata az értelmiség számára kellett intő jel legyen. Az volt az egészben a legördögibb, hogy a vádiratot Rudas László és Révai József fogalmazták, akik 1919-ben mindketten Landler Jenőnek, a magyar kommunizmus tiszteletre méltó alakjának, követői voltak. Rudas már korábban elkeseredett ellensége lett Lukácsnak, Révai ezzel szemben tanítványa és az új magyar rezsim kultuszminisztere volt. Rudas idealizmussal, kozmopolitizmussal, a leninizmus eltorzításával vádolta Lukácsot – csupa-csupa régi szemrehányás. A kozmopolitizmus Zsdanov kulcsszava volt mindazokkal kapcsolatban, akik „hajbókolnak a nyugati kultúra előtt” és nem fogadták el a szocialista realizmust.

Révai jobban irányította a mérgezett tört. Megdicsérte Lukácsot, amiért támadta a modernizmust, a dekadenciát és Sartre egzisztencializmusát. Azonban hiba, jelentette ki Révai, hogy Lukács vonakodik elismerni a szovjet irodalom fejlődését. Ugyan hogyan lehet jó polgári műveket előnyben részesíteni csapnivaló szocialista alkotásokkal szemben, amikor a polgári ideológia elvileg sokkal gyöngébb a proletár ideológiánál. És a Szovjetunió nemde proletárállam?

Lukács a saját csapdájába esett. Beadta a derekát és újra önkritikát gyakorolt. Hasztalan lett volna Révait korábbi Lukács-művekből vett idézetekkel szembesíteni. A párt nem vitát kívánt, hanem behódolást. Az 1949 augusztusában megjelent „Kritika és önkritika”-ban Lukács elismerte, hogy munkásságából hiányzik a szükséges „Moszkvára figyelés”. Ezt jóváteendő, két tanulmányt tett közzé szovjet regényekről.

Amikor Lukács hűséges tanítványai csalódottságuknak adtak hangot, amiért Lukács, Galileihez hasonlóan, a kompromisszumot választotta, Lukács így felelt: „Mit akartok, a döntő kérdésekben nem gyakoroltam önkritikát.” (Erről Aczél Tamás és Méray Tibor – két 1956-ban emigrált kommunista író – *Revolt of the Mind* című művében olvashatunk.) A tanítványok értetlenül néztek rá. „Mi volt a döntő kérdés?” – kérdezték. „Hát nem tűnt föl nektek?” – kérdezte Lukács komolyan. „Cikkemben egyetlen szót sem írtam Hegel ellen...”

A Petőfi-köri kommunista értelmiségiek kezdeményezésére 1956 októberében kitört a magyar forradalom. A vezetők a kommunista párt tagjai voltak – és csodálatos módon a forradalom támogatására az egész országban spontán munkástanácsok szerveződtek. A Petőfi-körön belül Lukács csatlakozott a változás mellett állástfoglaló értelmiséghez, mégis, ahogyan Kadarkay írja: „minden részletkérdés során Lukács szót kért, s mindig a korlátozó *de* szócskával kezdte. A művészetek területén az állami felügyeletet meg kell szüntetni, de ez nem jelenthet esélyegyenlőséget *valamennyi* irodalmi irányzat számára. A marxisták és nem-marxisták dialógust kell hogy folytassanak, de az eszmék *szabadversenye* nem fogadható el. A modern szerzőket hozzáférhetővé kell tenni, de szükségtelen, hogy Kafka vagy Joyce műveit *propagálják*.”

Az események fordulópontja Rajk földi maradványainak méltóságteljes újratemetése volt Budapesten, a temető díszsírhelyén, amelyen kétszáz ezres tömeg vett részt. Ebben az időben a sztalinista párt annyira elvesztette hitelét, hogy Lukács véleménye szerint egy választáson a szavazatoknak nem több mint „öt százalékát” kapná. Október 25-én Lukács belépett Nagy Imre kormányába.

Egy héten belül Moszkva elhatározta, hogy leveri az „ellenforradalmat”. Ugyanazon a napon, amikor Nagy Imre az egypártrendszer megszüntetése mellett döntött, Lukács benyújtotta lemondását. Írásában a visszalépés okaként azt jelölte meg, hogy a kormányban még mindig sztalinista elemek vannak, de Kadarkay, aki az elképzelhető összes bizonyítékot megkereste, arra a következtetésre jut, hogy a ravasz túlélőművész értesült az oroszok tervezett beavatkozásáról, és gyorsan megkezdte a visszavonulást. Nagy Imre és kormánya, köztük Lukács is, a jugoszláv követségre menekült. Végül a szovjetek Nagy Imrének is ugyanazt az iszonyatos sorsot szánták, mint Rajknak. Maradványait koporsó nélkül földelték el, valahol Budapest határában.

Lukács túlélte ezt is. Ennek egyik oka valószínűleg Bertrand Russell közbenjárása volt Lukács szabadonbocsátása érdekében. Russell azzal fenyegetőzött, hogy visszalép a Béke Világtanács elnöki posztjáról, ha Lukácsot nem engedik szabadon. Ezenkívül Lukács maga is – privát – közeledett Kádár környezetéhez. Amikor hónapokkal később visszatért Budapestre, megígérte Révainak, hogy többé nem keveredik a politikába. Azt kérte, hogy párttagkönyvét kaphassa vissza. Tíz évvel később, halála előtt néhány évvel kapta csak vissza.

* * *

Lukács György nem volt gyáva. A hívő gnosztikusok éles értelmével és vasakaratával rendelkezett. És ami az ilyen esetekben döntő: természet, temperamentum és ideológia nála egy egységbe kovácsolódott. Életének utolsó hónapjaiban, 86 évesen, amikor már eluralkodott rajta a súlyos rákbetegség, kísérletet tett arra, hogy önéletrajzi vázlatokból megszerkessze a „Megélt gondolkodás” c. kötetet, azonban erejéből már nem futotta. Az eredmény mindössze 57 oldalnyi titkosírásszerű utalás. Tanítványa, Eörsi István, aki a forradalom után Déry Tiborral együtt ült egy ideig, 1971 márciusa és májusa között interjúsorozatot készített, s ebben arra kérte Lukácsot, hogy nyilatkozzon a jegyzeteiről. Lukács például ezt írta: „Gerillaháború anyámmal: Sötétzárka kb. 8 évesen. Apa: Fölmentés bocsánatkérés nélkül.” Ehhez Lukács a következő magyarázatot adta: „Anyám ellen partizánháborút folytattam. Büntetései közé tartozott, hogy volt a lakásban egy fáskamra, egy sötét kamra, és oda bezárt minket, amíg bocsánatot nem kértünk. Testvéreim azonnal bocsánatot is kértek, én azonban éles különbséget tettem. Ha reggel tízkor zárt be, akkor én tíz óra öt perckor bocsánatot kértem, és minden rendben volt. De fél kettőkor jött haza az apám. És apám megérkezésekor az anyám nem akarta, hogy otthon feszült állapotok legyenek, ennél fogva, ha egy óra után zárt be engem, akkor a világért sem kértem volna bocsánatot, mert tudtam, hogy fél kettő előtt öt perccel bocsánatkérés nélkül is ki fog engedni.” Erre Eörsi: „Ez a logika a későbbi önkritika mechanizmusára is éles fényt vet. A gyermek-gerilla és a felnőtt-partizán egyaránt csak akkor tartott önkritikát, ha úgy ítélte meg a helyzetet, hogy nem jön idejében haza a megmentő papa.”

Csodálatos, hogy Lukács önmagát még akár büszkén is fölismeri Leo Naphta alakjában. Eörsinek egyszer azt mondta: „Egyáltalán nem kétséges, hogy Naphta figuráját énrólam mintázta. Viszont túl okos ember volt, és tudta, hogy Naphta nézetei nem az én nézeteim.” De a bevezetőben Eörsi azt írja: „Thomas Mann, aki Naphta figuráját köztudomásúlag részben Lukács Györgyről mintázta, finoman megérezte ennek a szellemi alkatnak és szituációnak kényes, mondhatni megoldhatatlan ellentmondásait. Naphta jezsuita, vagyis egy világuralomra törő szervezet ideológiai élharcosa, aki azonban intellektuális élessége folytán nem tud beleolvadni a mozgalomba, amelynek minden erejét szenteli.” És Lukácsról azt írja Eörsi, hogy nehéz lehetett számára az olyan konfliktushelyzet megoldása, amely „a halált jelentő exkommunikáció szélére” sodorta.

Melyik meggyőződés lehet az értelmiség számára csábítóbb, mint az, hogy birtokoljuk az igazságot és egyidejűleg töltekezünk vele? Azonban a család százada a végére jár. És ahogyan talán Lukács is belátta a túlvilágon, két lépésben nem lehet átlépni „az ésszerűtlenség szakadékát”.

(Fordította Bangha Katalin)